

20. Смулевич А.Б. Психосоматические расстройства // Психиатр. и психофармаколог. / А.Б.Смулевич. – 2000. – № 2. – С. 35 – 40.
21. Смулевич А.Б. Терапия психосоматических расстройств. Клинические эффекты эглонила (сульпирида) / А.Б.Смулевич, С.В.Иванов // Психиатр. и психофармаколог. – 2000. – № 3. – С. 6 – 8.
22. Сыропятов О.Г. Диагностика и лечение больных с психическими расстройствами в практике врача-интерниста. Роль эглонила / О.Г.Сыропятов, И.И.Дегтярёва, Н.А.Дзеружинская и др. // Укр. мед. часопис. – 2002. – № 5. – С. 50 – 58.
23. Чуприков А.П. Депрессии в общеврачебной практике / А.П. Чуприков, Г.Я.Пилягина // Лікування та діагностика. – 1998. – № 1. – С. 28 – 34.
24. Ярош О.К. Сучасна фармакотерапія депресивних станів // Нова медицина / О.К.Ярош. – 2003. – № 3. – С. 29 – 32.
25. Fuller R. W. Serotonin uptake inhibitor // Prog. Drug Res. – 1995. – № 45. – Р. 167 – 204.
26. Lopez Ibor I. Masked depression. – Stuttgart–Vienna, 1973. – Р. 97 – 112.

The article presents the up to date opinion concerning the latent depression which is often presented in patients with tubercular process. The main criteria of latent depression diagnostics are shown. The main principles of treatment of these patients are presented and brief analysis of modern antidepressants is done.

Keywords: tuberculosis, latent depression, antidepressants.

Отримано: 3.09.2010

УДК 316.613

В.В. Москаленко, О.О. Міщенко

Особливості регулятивної функції соціальних образів

У статті йдеться про особливості дослідження соціального образу як соціально-психологічного феномена, який є носієм людських взаємовідносин і регулятором життєдіяльності особистості.

Ключові слова: соціальний образ, свідомість людини, соціальні образи-ідеали, “образ світу”, соціально-історичний тип людини.

В статті йде про особливості дослідження соціального образу як соціально-психологічного феномена, який є носієм людських взаємовідносин і регулятором життєдіяльності особистості.

Ключевые слова: соціальний образ, сознание человека, социальные образы, социальные идеалы, “образ мира”, социально исторический тип человека.

Актуальність проблеми

Неможливо назвати сферу людської життєдіяльності, де б не функціонувала “образність”. Образи зберігають і актуалізують досвід людини, що особливо є важливим у її цілеспрямованій діяльності, самопізнанні і саморегуляції, допомагають увияти внутрішній світ інших людей. Образні явища в процесі пізнання, праці, спілкування, в науковій та художній творчості традиційно мають велике значення для психологічної науки, а дослідження образної сфери людини є дуже важливим для психології.

В соціально-психологічному ракурсі соціальний образ розглядається як результат відносин між світом об’єкта і світом суб’єкта, як результат перцепції, що відображає, з одного боку, систему відносин елементів об’єкта, а з іншого – стан суб’єкта, який сприймає цей об’єкт.

Отже, соціальний образ включає те, що відображено, засвоєно і одночасно створено самим суб’єктом. Тому соціальний образ є носієм людських взаємовідносин і завдяки цьому стає універсальною основою узгодження світосприймання людини з об’єктивними реаліями.

Особливістю людської свідомості є чуттєво-образне відображення. Образна сфера людини є багатомірною, багаторівневою, динамічною. Вона складається з різнорідних взаємопов’язаних класів первинних, вторинних та соціальних образів, які упорядковані у відповідності з рівнями активації свідомості.

Якщо образна сфера особистості на індивідуально-психологічному рівні досліджується досить активно і багатьма дослідниками, то досліджень образної сфери людини в соціально-психологічному аспекті мало. Незважаючи на існування великого класу соціальних образів (образ національного героя, образ людини певної епохи, образ патріота, образ терориста, образ міста, образ села, образ держави, образ жінки тощо) і їх значення в життєдіяльності людини, цілісної концепції соціального образу поки що не розроблено. Оскільки свідомість людини існує не тільки на індивідуальному рівні людини, але й на груповому та соцієтальному, то і образна сфера як невід’ємна сторона свідомості людини, повинна досліджуватись на всіх цих рівнях.

Соціальний образ – це результат не стільки роботи відповідних аналізаторів, скільки результат взаємовідносин індивідів у спільноті. Люди живуть в загальному світі, і тому реальність повсякденного життя має інтерсуб’єктний характер. Елементи цієї реальності

повинні бути означені так, щоб вони були сприйнятні і зрозумілими для членів спільноти. Це розуміння досягається через образи в міжіндивідній взаємодії. Саме тому соціальні образи за своїм походженням є результатом соціальних взаємовідносин.

Соціальний образ створюється у свідомості індивідів і немов би виноситься ними назовні у міжіндивідний простір, набуває форми суспільної свідомості і здійснює функцію взаємозв'язку між людьми. Носієм соціального образу є соціальна свідомість (колективна, суспільна).

У психологічних дослідженнях проблема соціального образу обговорювалась в різних планах. У С.Л.Виготського – в зв'язку з культурно-історичною детермінацією психіки; у Дж.Брунера, Г.М.Андреєвої, А.А.Бодальова – в зв'язку з соціальною перцепцією; у психосемантиці – в зв'язку з мовою як конвенцією.

Дослідження соціальних образів базується на парадигмі “Людина і Світ” [8], згідно з якою Людина і Світ – це єдина система, в якій людина “продовжена у світі”, а життєвий світ існує в людині як образ цього світу. Отже, людина протистоїть зовнішній реальності не як ізольований індивід, а як організована спільнота, яка є носієм образу світу.

Поняття “образ світу” вперше запропоновано у доповіді О.М.Леонтьєва в 1975 році, в якій він аналізував закономірності побудови перцептивних образів. Основний акцент в цьому понятті зроблено на тому, що в образі світу вплетено особливості суб'єктів – творців цих образів. Сутність цього поняття можна побачити на прикладі аналізу образу міста через категорію когнітивної психології “когнітивна мапа”, яка є результатом пізнавальної діяльності суб'єкта. В категорії “когнітивна мапа” місто відображено в таких ознаках: райони, шляхи, вузли, грані тощо. Якщо ж в уявленні міста включено самого суб'єкта, то це уявлення буде іншим в залежності від задач діяльності суб'єкта. Наприклад, при вирішенні своїх професійних задач робоча мапа одного й того ж району буде відрізнятися у листоноші і таксиста. Або – відмінності уявлень одного й того ж міста у творах різних письменників визначаються емоційною, мотиваційною сферами героїв кожного з них. Зрозуміло, що психічну реальність, яка стоїть за такими уявленнями, як “Петербург Достоєвського”, “Булгаківська Москва”, можна віднести не до “когнітивних мап”, а скоріше – до образів міста, в яких вплетено особистісні особливості суб'єктів – творців цих образів.

Поняття “образ світу” не є раціональною конструкцією, воно відображає світ на рівні відносин культурно-історичної практики. “Образ світу” – це той постійний фон, на якому розгортається вся психічна діяльність людини.

Для регулювання життєдіяльності спільнота створює соціальні норми, які є певними моделями поведінки особи і групи, що сприяють досягненню головних цілей. Проте, регуляторами людської поведінки норми стають лише тоді, коли вони трансформуються в соціальні образи.

Так, І.Р.Сушков відмічає: “Ми звикли до того, що нормативна система зосереджена в правових та інших документах, що видаються спеціальними елементами соціальної системи, які здійснюють контроль поведінки своїх членів. Проте всі ці норми є вже вторинним продуктом, що вилучено зі сфери образів сприймання і уявлення, і є лише розгорнутим формулюванням цих образів. У буденній практиці особистість не в змозі регулювати поведінку за допомогою інтелектуальних конструкцій, якими є кодекси нормативної системи, бо ці нормативні документи залишаються в сфері свідомості особистості у вигляді логічних схем, які не мають життєвої мотивуючої сили. Лише реалізувавшись на рівні індивідуального психічного відображення в символічному змісті нових образів, норми – а через них і цінності соціальної системи – починають управляти людською поведінкою” [9].

Концепція соціальних уявлень С.Московічі [6] є сучасною соціально-психологічною теорією, яка акцентує вагу на значенні соціальних образів у регулюванні людської життєдіяльності. За С.Московічі, соціальний образ, створюючись в міжіндивідуальній взаємодії як “третя реальність”, єднає в єдину систему особистість, групи і суспільство. На рівні повсякденного життя образ регулює діяльність суб’єктів, слугує опорою для сприймання нового, незрозумілого.

Ефективність регулятивної функції соціальних образів пояснюється самими властивостями соціального образу, а саме:

- наочно-чуттєвою формою відображення об’єкта сприймання;
- узагальненістю;
- типізацією.

Найбільш ефективно на регулятивну функцію соціального образу впливає така його особливість, як візуальність і чуттєвість.

Чуттєвість, а не абстрактність форм впливу є більш переконливою для людини. Щоб стати спонукою до дії, наприклад, загальність поняття, яка позбавлена чуттєвості, повинна репрезентуватись в особливих умовах дії з одиничними предметами.

Узагальненість соціального образу проявляється в тому, що він відображає не одиничний об’єкт, а клас аналогічних об’єктів. В образах відбувається не тільки “стиснення” інформації, але й змінюється структура образу. Узагальненість в образі досягається шляхом вибіркового виділення свідомістю тих сторін предмета, які зафіксовані практикою як значимі, тобто узагальненість досягається

завдяки символічній властивості образу. Загальне в образах завжди зберігає зв'язок з чуттєвими сторонами предмета, які залишаються в пам'яті людини.

Прикладом типізації є образ людини певної історичної епохи, який виникає у суспільній свідомості як відображення певних умов життя, як певний тип особистості. Належність людини до певного соціального типу змушує її в силу логіки групових інтересів поводитись саме так, а не інакше.

Різні системи економічних цінностей суспільства детермінують різні економіко-психологічні характеристики особистості. В узагальненому вигляді вони втілюються в певному соціально-історичному типі особистості, який є відображенням умов життя. Зміни соціальних умов, які супроводжуються змінами системи економічних цінностей суспільства, пов'язані зі змінами соціально-економічних типів особистості. Соціально-історичний тип особистості, в якому втілено узагальнені особистісні риси, які необхідні для здійснення колективної діяльності, що відбувається в конкретно-історичних умовах, детермінує становлення соціальності людини, якої вона набуває в ході соціалізації. Належність людини до певного соціального типу, накладаючи певний відбиток на її особистісні риси, разом з тим зобов'язує її в силу логіки групових інтересів і психології поводитись саме так, а не інакше. Жодне суспільство не могло б існувати, якби індивіди не засвоїли у процесі соціалізації певної одноманітності дій і вчинків, якби воно не упорядковувало б поведінку багатьох індивідів у потрібному йому напрямку, формуючи у них певні загальні їм усім характерні риси. Отже, питання соціального типу особистості є важливим для теорії соціалізації і досліджується багатьма дослідниками різних галузей науки

На груповому рівні соціально-історичний тип людини сприймається індивідами через певний образ людини. Трансформуючись в образну форму, соціально-історичний тип людини виконує функцію нормативного канону людини в суспільстві, а саме: той чи інший образ людини, в якому трансформується соціальний тип особистості певного суспільства, містить відповідь на питання про можливі і необхідні якості особистості, які зумовлено експектаціями і соціальними потребами суспільства.

Існує особлива категорія образів, в яких втілено випереджаюче відображення. Це образи-ідеали, що пов'язані з деонтичною сферою людських взаємовідносин. Ідеал – та проекція людської свідомості, яка орієнтована на передбачення майбутнього. Одна з сутнісних властивостей людини виявляється в тім, що вона будує світ не тільки відповідно з мірою своїх потреб, але й зверх цієї міри, згідно з ідеалом.

Саме в ідеалах з найбільшою повнотою виявляється творча природа свідомості, яка не тільки відображає оточуючий світ, але й творить його. В образах – ідеалах дійсність, що відображається, одночасно оцінюється з точки зору перспектив майбутнього і можливих тенденцій. Цей образ включає в себе те, що повинно бути, чого хочуть і чого прагнуть люди, він виступає як ціль людської діяльності, включаючи в себе практичну спрямованість, що є сильним стимулом і регулятором людської поведінки.

Світ образів-ідеалів є багатим, їх спектр – широким. Розрізняють образи-ідеали окремої особи, групи, людських спільнот. В літературі з дослідження образів-ідеалів пропонується різна їх класифікація. В.Є.Давидович [3], відмічаючи багатоманітність ідеалів, складну їх типологію, пропонує таку класифікацію їх аналізу: виявлення ідеалів через сфери суспільної свідомості; посуб'єктивний їх розподіл; вивчення конкретно-історичних ідеалів (формаційних, епохальних). Розглядаючи образи-ідеали з точки зору їх носія, ми виділяємо суспільні (соціальні) образи-ідеали і образи-ідеали окремих індивідів.

Суспільні (соціальні) образи-ідеали по відношенню до свідомості особистості, існуючи об'єктивно, є формами культури, в яких людство об'єктивує загальні оцінки дійсності з точки зору перспектив майбутнього і можливих тенденцій. Соціальні образи-ідеали задають світоглядні орієнтири на певні цінності суспільства. В дослідженнях структури світогляду особистості відмічається, що ідеал є його основним елементом, бо питання співвідношення існуючого і належного – це основне питання світогляду. Суспільний ідеал, включаючись у світогляд людини, визначає її ціннісні орієнтації і поведінку. Саме в цьому полягає їх регулююча функція. Привабливість ідеалу пояснюється тим, що майбутнє відображається в ідеалі як належне, як найвища цінність. В ідеалі велику регулятивну функцію виконує сторона, яка відображає те, що повинно бути.

Виступаючи як особливий тип цілей, ідеал виражає неможливість би “програму-максимум” даної суспільної системи цінностей, характеризує її як взірць досконалого. Тому в психологічній структурі образу-ідеалу особлива роль належить тим його елементам, які здатні надати цій моделі майбутнього переконливу відчутну реальність, надати їй наочно-чуттєву конкретність. Важливе навантаження в цьому плані несе наочно-чуттєва природа образу, ті його особливості, які дають йому можливість виконувати функцію посередника між позаособистісним суспільним багатством загального і чуттєвою конкретністю окремого.

Аналіз психологічної структури образу-ідеалу, визначення його наочно-чуттєвої сторони дає можливість зробити висновок, що його

регулятивна функція пов'язана значною мірою з емоційною стороною особистості. Як відомо, емоційне – це одна з найважливіших структур свідомості і мотивації поведінки. Тому, щоб образ-ідеал виконував свою регулятивну функцію, він повинен емоційно бути пережитим особистістю. Якщо соціальний досвід, який засвоює особистість, не опосередковується чуттєвим переживанням, він не набуває статусу мотивуючої сили, а засвоюється поверхово. В зв'язку з цим стає зрозумілим, чому імперативність впливу образу-ідеалу пов'язана з наявністю в ньому певного естетичного елемента. Не дивно, що, досліджуючи ідеали, В.Л.Шинкарук і О.І.Яценко аналізують їх через категорію досконалості. “Досконалість – це те, що досягло своєї міри <...>, явище, яке досягло міри свого розвитку, є досконалим до себе, перевершено по відношенню до свого генетичного минулого і недосконало по відношенню до свого майбутнього” [10].

Досконалість зумовлює привабливість і велику життєву силу ідеалу. Досконалість як належне є ціллю діяльності людини. Тому характерною особливістю образу-ідеалу є те, що в ньому виявляється особливе відношення людини до цілі, а саме, як до самоцілі її діяльності, такої цілі, яка пронизує всі інші цілі людини, зводячи їх до ролі засобів досягнення головної цілі – ідеалу.

Суттєвим моментом, який дає підставу для висновків про велику регулюючу функцію образів-ідеалів є їх роль у випадках неузгодженості потреб і ідеалів. Парадоксальною особливістю соціальних образів-ідеалів, яка виявляється в цих випадках, є те, що вони можуть “брати верх”, тобто спонукати діяльність, що не відповідає потребам індивіда, і навіть таку, яка суперечить їм. Ефективність впливу образів-ідеалів в цих випадках визначається можливостями їх випереджаючої функції. Саме завдяки їй авторитет суспільного досвіду, який стоїть за образом-ідеалом, втілюється в форму, аналогічну формі індивідуального досвіду. Говорячи про неузгодженість потреб і ідеалів, важливо підкреслити, що ідеали можуть апелювати до майбутнього розвитку потреб – втілювати в собі своєрідний прогноз, тим самим сприяти їх формуванню. Важливою проблемою у дослідженні впливу образів-ідеалів на поведінку особистості є проблема співвідношення змісту, що відображено в образі-ідеалі, і реальної дійсності.

В будь-якому образі-ідеалі міститься певна міра у співвідношенні між ідеалом і реальністю, тобто у співвідношенні між ідеалом як певному “відльоті” від його наявної ситуації, як здатність охопити майбутнє, заглянути вперед, і емпірично даної соціальної дійсності як одному з етапів до майбутнього, яка може стати фактором цілеспрямованості у діяльності. Порушення цієї міри призводить, в

одному випадку до об'єктивізму, який виявляється у штучному скороченні історичної дистанції між ідеалом і дійсністю, до такої форми “заземлення” ідеалів, яка фактично означатиме відмову від них, а в іншому – до абстрактних ідеалів, зміст яких настільки відірвано від історичної дійсності, що він стає незрозумілим. Абсолютизація ідеалу як відрив його від реальних умов буття, від конкретних умов життя, нерозуміння його відносності, суперечливості відносин цього ідеалу з реальністю може привести до так званого “краху ідеалу”, що супроводжуватиметься такими негативними явищами, як нігілізм та скептицизм особистості. Отже, абстрактні ідеали, відірвані від повсякденності, здійснюють негативну роль у виховній діяльності. Визначення в образі-ідеалі міри сторін суперечності “ідеал-дійсність”, яка забезпечила б його діючу силу, а також факторів, які забезпечують цю міру в різні історичні періоди, є важливою як теоретичною, так і практичною проблемою.

Важливою є така характеристика образу-ідеалу, як його можливість формувати загальну стійку лінію поведінки особистості, а не просто викликати окремі почуття або дії. У дослідженні образу людини як ідеалу потрібно мати на увазі конкретно-історичний зміст цього образу. Якщо порівняти системи економічних цінностей різних типів суспільства, то можна пересвідчитись, що ці системи несуть в собі різні образи-ідеали особистості.

Різні системи економічних цінностей стимулюють створення різних моделей – нормативних типів особистості. Так, класична модель “homo economicus”, яка була створена ще у 18 столітті А.Смітом, втілювала образ раціональної людини, незалежної від діючих на конкурентному ринку суб'єктів; людини, що володіє новою інформацією про ситуацію, в якій вона діє, задовольняючи свої потреби; людини, яка прагне до максимізації своєї вигоди. Відповідно до змін самого ринкового господарства еволюціонував і образ “економічної людини”. Образ “homo economicus” змінювався в результаті суспільних змін. На думку дослідників цього образу, зміни у його змісті відбувались відповідно зі змінами проблем економічної психології, які відповідали змінам суспільства. Економічні психологи підтвердили, що поведінка “економічної людини” не підпорядковується простим закономірностям максимізації вигоди та раціональних розрахунків, а значний вплив на економічне рішення здійснюють психологічні фактори. Чимало досліджень в американській психології присвячено особливостям економічної поведінки споживачів. Доводиться, що ядром моделей споживання є такі конструкти, як мотиви, установка, сприйняття, увага, наміри тощо. Суб'єкти економічної діяльності у виборі рішення керуються не

об'єктивними економічними законами, а своїми уявленнями про них, які можуть відхилитись від економічної вигоди. Найважливішими особистісними особливостями, які впливають на економічну поведінку, є вольові, комунікативні, а також співвідношення раціонального і емоційного в профілі особистості. Отже, образ "homo economicus" в різні історико-культурні періоди суспільства має різний зміст, який залежить від соціально-економічних умов життєдіяльності суспільства. Зміни соціальних умов супроводжуються змінами економічних цінностей суспільства і, відповідно, змінами соціально-економічних типів людини, що знаходить відображення в змінах змісту, який вкладається в образ "homo economicus". Цей образ, що закарбовано в економічній культурі суспільства, визначатиме особливості економічної соціалізації, а саме: чи буде підтримуватись різними агентами активність чи пасивність підростаючого покоління, його прагнення до індивідуального успіху, чи орієнтація на колективні досягнення, інтернальний чи екстернальний локус контролю, гармонійність чи структурна неузгодженість елементів "Я- концепції". Отже, образ-ідеал "людини економічної" регулюватиме поведінку і розвиток особистості у відповідності з тим змістом моделі образу людини, який детерміновано її соціально-економічним простором.

Висновки

Соціальний образ є носієм людських взаємовідносин і завдяки цьому стає універсальною основою узгодження світосприймання людини з об'єктивними реаліями.

Носієм соціального образу є суспільна свідомість (групова, соціетальна).

Соціальний образ – це результат взаємовідносин індивідів в спільноті.

Суспільні (соціальні) образи-ідеали по відношенню до свідомості особистості, існуючи об'єктивно, є формами культури, в яких людство об'єктивує загальні оцінки дійсності з точки зору перспектив майбутнього і можливих тенденцій. Соціальні образи-ідеали задають світоглядні орієнтири на певні цінності суспільства.

Образ-ідеал "людини економічної" регулює поведінку і розвиток особистості у відповідності з тим змістом моделі образу людини, який детерміновано її соціально-економічним простором.

Список використаних джерел

1. Андреева Г.М. Социальное познание. Психология социального познания: учебное пособие / Г.М. Андреева. – М., 2000. – 288 с.
2. Брунер Дж. Психология познания / Дж.Брунер. – М., 1977.

3. Давидович В.Е. Теория идеалов / В.Е.Давидович. – Ростов на Дону; Изд-во Рост.ун-та, 1983. – 183 с.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н.Леонтьев. – М.: политиздат. – 1975. – 304 с.
5. Леонтьев А.Н. Психология образа / А.Н.Леонтьев. – Вестник Моск.Ун-та. – Сер. 14. Психология, 1979. – № 2. – С.3-13.
6. Московичи С. Социальное представление; исторический взгляд / С.Московичи // Психол. Журн. – 1995. – Т. 16. – № 1. – С.3-18; № 2. – С.3 – 14.
7. Петровский А.В. Индивид и его потребность быть личностью / , В.А.Петровский //Вопросы философии. – 1982. – № 3.
8. Рубинштейн С.Л. Человек и мир. Проблемы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. – М.: Педагогика,1973. – С.255-285.
9. Сушков И.Р. Психологические отношения человека в социальной системе./И.Р.Сушков.–М.: Изд.-во “Институт психологии РАН”, 2008.– 612 с.
10. Шинкарук В.И. Гуманизм диалектико-материалистического мировоззрения / В.И.Шинкарук, А.И.Яценко. – Киев: Политиздат Украины. 1984. – 220 с.

In article the point is about features of research of social image as social psychological phenomenon that is bearer of human relation and regulator of personality vital functions

Keywords: social appearance, consciousness of man, social appearances, social ideals, “world appearance”, socially historical type of man.

Отримано: 17.08.2010

УДК 159.94:351.74

І.О. Моцонелідзе

Психологічні особливості чинників, що зумовлюють виникнення емоційного вигорання у працівників органів внутрішніх справ

У статті проаналізовано погляди зарубіжних та вітчизняних науковців відносно впливу чинників професійної діяльності на розвиток явища емоційного вигорання у фахівців професій системи “людина-людина”, а